

Вітальні адреси українським послам Першої Державної думи як історичне джерело до вивчення революції 1905 – 1907 рр. в Україні

Столітній ювілей революції початку ХХ ст., безумовно, ще раз приверне увагу дослідників та громадськості до діяльності українських парламентських фракцій у перших двох Державних думах Росії (1906, 1907). Поза всяким сумнівом саме вона стала вершинним досягненням українського руху цієї доби. Свого часу В. Сарбей, високо оцінивши захищену 1991 р. у Гарвардському університеті США докторську дисертацію Ольги Андрієвської на тему: “Політика національної ідентичності: українське питання в Росії 1904 – 1912 рр.”, підкреслив важливість головного висновку дослідниці щодо того, що найвищої точки національного відродження до 1917 р. рух досяг своєю парламентською діяльністю [10, 41].

Метою даної роботи є аналіз змісту вітальних адресів, котрі надходили із західних та східних теренів особисто Іллі Шрагу як лідеру української фракції у Першій Державній думі. Вони відклалися в особовому фонді І.Л. Шрага у Державному архіві Чернігівської області, деяких інших архівосховищах. Таке специфічне джерело як вітальні телеграми і листи послам (депутатам) Думи, здається, ще не виступали об’єктом спеціального дослідження.

Всього збереглося 32 тексти телеграм. 20 із них передруковані на друкарській машинці, носять виразні сліди правок, очевидно, готувалися до друку. Це якраз ті телеграми-привітання, які, на думку упорядників, мають громадське значення. З них – із Західної України (в межах Австро-Угорщини) – 10. Терени Російської імперії представлені наступним чином: Баку, Кам’янець-Подільський, Катеринослав, Київ, Миколаїв, Полтава (вітання адресоване М. Ковалевському) [4, арк. 13], Рівне, Холмська губернія, Чернігів, с. Щасливе (Счастливое) Херсонської губернії. Привертають увагу і привітання від приватних осіб, а також прохання про допомогу. Іллю Людвиговича вітали земляки: чернігівці Андрій Шелухин (Шолуха), Ілля Мачерет, киянин Марголін (можливо, Арнольд) [5, арк. 1, 12, 8]. Просили його про надання допомоги теж земляки: уповноважені від єврейської общини м. Клинець Суразького повіту та м. Березни благали захистити від можливості повторення погромів [5, арк. 5, 6]; із Дарниці (вона тоді адміністративно входила до Чернігівської губернії) дві жінки прохали посприяти звільненню з-під арешту їхніх чоловіків [5, арк. 7]. Представники родин Лисенків і Старицьких звернулися до Шрага допомогти Андрію Лисенкові (молодший брат Миколи Віталійовича), якого заслали до Вятки, а він хворий на туберкульоз, сліпне [5, арк. 11]. Іншими словами, навіть ці телеграми, які Ілля Людвигович вважав або надто інтимними, або малоцікавими, таять в собі важливу інформацію про добу, проблеми, що ними переймалися люди.

Можна припустити, що насправді подібних телеграм було значно більше. Свідченням цього може бути лист І. Шрага від 6 червня 1906 р. до Є. Олесницького – відомого західноукраїнського діяча, посла до галицького сейму і австрійського парламенту. Автор складає “щиру, сердечну подяку” за “ласкаве” привітання [8, 82]. Можливо, що лист Є. Олесницького був знищений в очікуванні неминучого арешту або ж вилучений під час обшуку.

Тексти адресів, надісланих із Західної України, за своїм змістом виглядають

своєрідною ілюстрацією до відомих спостережень М. Грушевського. В написаній 1906 р. статті історик прямо вказав на фактори, які сформували обличчя “Українського П’ємонта”. Тут “вироблялися засоби і форми економічної й культурної самопомоги населення (каси, споживчі товариства, просвітницькі й політичні народні клуби у вигляді т. зв. сільських читалень, “січей” і т. ін.). Розроблялись методи суспільного виховання придушених віковим гнобленням народних мас, засоби політичної агітації, техніка парламентської боротьби в центральному парламенті й місцевих сеймах. Відбувається перевірка на конкретних стосунках українського життя і пристосування до них соціальних та політичних схем і програм, з’ясовуються національні потреби й запити українського народу. Диференціюється шкала партій від правих, клерикально-урядових, до лівих, з різким відтінком соціальної й національної боротьби. Висуваються питання про необхідність національно-територіальної автономії з точки зору інтересів не лише національних, а й економічних, про політичну самостійність як логічний постулат національного розвитку, федеративний лад, як примирення цього постулату з існуванням ширших політичних комплексів” [2, 445 – 446]. Важливо підкреслити, що у даному тексті йдеться не тільки про здобутки національно-визвольного руху в Західній Україні, тут сформульовані цілі боротьби для наддніпрянців. Наразі ці пункти можна трактувати як поле для інтенсивнішого зближення громадських рухів обох частин України. У контексті нашої розвідки особливо важливо підкреслити поглиблення контактів у сфері парламентської діяльності. До революції для підданих російського імператора ця проблема носила у кращому випадку абстрактний характер. Тільки у ході виборів до Першої Державної думи вона набула особливої актуальності, але політичним силам, опозиційним самодержавству, бракувало досвіду, тому підтримка із Західної України мала важливе значення. З іншого боку, бурхливі події у Російській імперії революціонізували терени Галичини та Буковини. Посилення обмінів, взаємопроникнення преси, поживлення особистих контактів сприяло наростанню соборницьких настроїв. Слушним є спостереження сучасного історика, що “в ході революційної боротьби по обидва боки російсько-австрійського кордону чільні представники все більше усвідомлювали необхідність єднання всіх українців” [1, 112]. Одним з важливих, на думку авторів, аспектів цього процесу стали вітальні адреси, які надходили на ім’я відомих діячів української думської фракції із Західної України.

Життя та діяльність Іллі Шрага, ще не так давно по суті невідомої постаті української історії, тепер інтенсивно досліджується. Головні віхи його життя, яке найтіснішим чином пов’язане з нашим краєм, вже добре відомі чернігівським читачам [3; 13].

Важливо наголосити, що І. Шраг на час його обрання до Думи був достатньо популярним і в Галичині. У своїй “Автобіографії” він пише про поїздку до Львова, зустрічі з видатними українськими діячами [13, 56 – 57]. Ці контакти з часом переросли у щирі особисту приязнь. Про це свідчать листи від В. Гнатюка, Н. Кобринської, М. Павлика, А. Чайковського, які зберігаються у фондах Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського. Привертає увагу запрошення на весілля доньки Олександра Барвінського, яке мало відбутися 6 лютого 1906 р., надіслане Шрагу [11]. Взагалі, складається враження, що для багатьох галичан український Чернігів уособлювався у двох іменах – М. Коцюбинського та І. Шрага. Достатньо лише переглянути листи до М. Коцюбинського, видані нещодавно у чотирьох томах, щоб переконатися, як часто через Михайла Михайловича передавалося вітання Іллі Людвиговичу. Особливо часто щирі привіти зустрічаємо в листах письменника і адвоката Андрія Чайковського [9, 238]. У той же час у листі до І. Шрага від

25 грудня 1906 р., у якому А. Чайковський допитувався у колеги – “пана товариша”, “що це за чудо ті ваші монопольки”, знайшлося місце і для поздоровлення добродія Коцюбинського [12].

Отже, з боку західноукраїнської інтелігенції вибір Шрага адресатом для повідомлень, яким надавали важливе значення, зовсім не випадковий. А селянські віча надсилали йому свої резолюції, бо читали пресу, довіряли українським діячам з числа інтелігенції. Природно, що й ступінь впливу українських партій, громадсько-культурних інституцій на село тут був значно вищим.

Ще один немаловажний аспект. Сам І. Шраг був переконаний, що діяльність української парламентської фракції – явище історичне, а відтак будь-яка інформація, найменша деталь, несуттєві, на перший погляд, подробиці не повинні зникнути без сліду. Унікальними у цьому плані є два листи до редактора “Украинской жизни” М. Славинського від 18 та 19 травня 1906 р. Вони містять ретельно скопійовані Шрагом “селянські листи” із Західної України. Привертає увагу приписка адресанта: “Вельмишановний Максим Антоновичу. Учора одержав цікавого листа з Косова; подаю його до редакції “Украинского Вестника” [6].

Розпочнемо аналіз змістової частини привітань з листа, котрий справив на Шрага таке велике враження. “До світлого Українського Клубу” від товариства “Січ” писали кошовий Михайло Якімюк та писар Никола Катрушек із Косова. Січовики-побратими зверталися передовсім до братів-мужиків у Першій Російській думі і “страшно утішалися, що в Росії найшлися люди, котрі уважають себе не Поляками, не Москалями, а правдивими Русинами-Українцями і котрі будуть стояти в обороні нас бідних хлопів, над якими так довго збиткувалися Поляки та Москалі”. У тексті підкреслюються визначальні для обох частин України поняття: наша земля, наш народ бідний, наші славні предки-козаки, наш Тарас Шевченко, як ті фактори, котрі єднають “бідних гуцулів” зі всією Україною. Чітко і недвозначно наголошується, що при єдності дій “не будемо боятися наших ворогів, так як у казці дуби не боялися сокирів без топорич”, “як будете обстоювати за своїм, то і нам pomoжете”. Ще один аспект вартий уваги: косівські січовики запевняють, що тішуться дуже, читаючи, “що багато нашої інтелігенції переходить на наш бік” [6]. З цим поетично піднесеним адресом різко контрастує лист до голови Українського парламентського клубу І. Шрага від селян Болшевецького судового округу Рогатинського повіту в Галичині, якого підписав доктор Іван Макух. Селяни на своїх зборах 27 травня (дати листів із Західної України тут і надалі подані згідно з григоріанським календарем) 1906 р. “засилають сердечний привіт і бажають як найгарніших поспіхів в борбі за права української нації” [7]. У цьому стислому документі, без сумніву, ключовим словом є термін “нація” у застосуванні до українства. Нація, як відомо, передбачає державність або усвідомлене прагнення до її здобуття. А будь-яка національна держава неодмінно мусить прагнути до об’єднання гілок народу.

Аналогічні тенденції знайшли своє відображення і в телеграмах, які зберігаються в Чернігівському архіві: “Три тисячі гуцулів-українців, зібраних на вічу дня 20 мая 1906 [року] в с. Ланчині (повіт Надвірна) в Галичині заявляє свою велику радість по причині основи клубу Українських послів ... і засилає свій сердечний привіт борцям за кращу [пропущене слово, можливо, долю – Автори] України” [4, арк. 18]. Відтак, ми знову констатуємо факт усвідомлення себе українцями у мешканців західноукраїнських сіл, розуміння того, що успіхи наддільців є й їхнім здобутком, бо вони працюють заради загальноукраїнських інтересів.

Безумовно, що такого порівняно високого рівня національної свідомості у

селян підросійської України не спостерігалось. Показовим у цьому відношенні є текст телеграми, що надійшла від громади одного з сіл Чернігівщини: “Общество крестьян села Жукоток Черниговского уезда ... шлёт сердечный привет Государственной Думе и желает полного успеха продолжать свою деятельность на пользу всего русского народа, который готов стат[ь] на защиту Думы, и слёзно просит вывести его из нищеты и бесправия. Сельский староста Афанасий Никитенко” [5, арк. 2]. Справа не тільки в тому, що текст писаний російською мовою, вітають І. Шрага як депутата від Чернігівської губернії, а не керівника української парламентської фракції, та й, судячи з усього, староста ідентифікує себе з усім російським народом, впадає в око і прикро вражає оте віковічне “слізно просить”. Подібні ноти відсутні в телеграмах західних селян. Вони не просять, а вимагають.

Таких різючих контрастів не можна знайти в адресах, що виходили з інтелігентських кіл. Проте в тексті адресів з Галичини та Буковини більший наголос робиться на такі визначальні поняття як нація (зокрема, цей термін вжито у привітанні від Народного комітету українців Буковини) [4, арк. 17 – 18], забезпечення прав українського народу, підкреслюється політичний характер Думи та історичне значення створення “Українського клубу” в ній.

Складається враження, що в Галичині мало хто з інтелігентської публіки залишився байдужим до заснування думської фракції. Вітальні адреси надходили різні за обсягом – від стислої телеграми з “сердечним привітом заступникам українського народу” від редакції “Україніше Рундшау” [4, арк. 18] – до розлогого побажання редактора “Артистичного Вістника” Івана Труша. Цей документ, безумовно, заслуговує на те, щоб його навести повністю: “Високоповажний Добродію После. Вчитавши в газетах приемну новину, що при Державній Думі склався клуб українських послів, спішу поздоровити Вас і Ваших українських товаришів в тій хвилі, коли із секти малоруських поетів та із любителів української етнографії і археології, із любителів малоруських пісень і вареників – зачина формуватися поважний політичний і суспільний український рух, свідомий національної мети. Нехай же Ваша і клубових товаришів енергія, політична розвага, розумінне наших спільних інтересів і любов до пригніченого упавшого народу товаришить Вам у боротьбі за національну самостійність. Вам і знаменитим репрезентантам українського народу мій сердечний привіт і поклін” [4, арк. 17].

Так у привітанні, надісланому видатним українським художником і громадським діячем, було сформульовано кінцеву мету політичної діяльності: боротьба за національну незалежність як вияв спільних цілей східних і західних українців. Можливо, для багатьох тодішніх громадських діячів така постановка питання видавалася надто радикальною, навіть утопічною. Доречно також припустити, що про це не писали з цензурних міркувань. Зокрема, керівництво Національно-демократичної партії (на бланку вказано: “Народний комітет. Начальна езекутива Народного (національно-демократичного) сторонництва”), привітавши І. Шрага та інших українських послів, побажали успіхів у реалізації стремління до “самоуправи України” [4, арк. 4]. Група правників, священників, вчителів у своєму листі-привітанні звернула увагу на потреби забезпечення прав української мови. В контексті нашої теми красномовно звучать наступні рядки: “Вже сам факт існування посольського клубу українського в Думі додасть много віри українському народові в Галичині у власні сили в боротьбі против полонізаторських заходів з одної, а своїх таки неістинних “общерусских” з другої сторони” [4, арк. 17]. Усвідомлення спільності долі, доконечної потреби об’єднувати свої сили проти ворогів соборницької ідеї характерні для привітань в основному із

Західної України.

Наддніпрянські діячі зосереджують свою увагу на здобутті автономного устрою. Показовим у цьому плані є привітання чернігівських українців: “Щиро вітаємо клуб українських послів і, бажаючи поспіху в боротьбі за кращу долю України, висловлюємо надію, що в клуб увійдуть усі представники нашого краю і як один чоловік стануть за те, без чого неможливий добробут народу – за автономний лад на Україні” [4, арк. 11]. Без сумніву, наш край тут трактується не в розумінні сукупності губерній Російської імперії, водночас привертає увагу усвідомлення ролі єдності дій, а також пов’язування добробуту з політичними успіхами. Не менш важливим для діячів українського табору виступала і “освіта України”, як про це із зворушливою щирістю написали діячі “Просвіти” із села Щасливого Олександрійського повіту Херсонської губернії [4, арк. 7]. У телеграмі полтавців поєднуються сподівання на те, що “у найближчі часи буде забезпечена свобода школи, слова як пекуча потреба українського народу” із домаганням “краєвої автономії” [4, арк. 13].

Керівники української парламентської фракції добре усвідомлювали всі труднощі свого становища у Думі. У вже згаданому листі І. Шрага до Є. Олесницького Ілля Людвигович відверто писав: “Стан українців у парламенті вимагає багато обережності і такту, щоб поставити добре нашу справу; ворожі відносини з одного боку, неосвідомленість з другого примушують провадити справу обережно, поволі, але я певний, що ми здобудемо права національні; в якій мірі доведеться здобути їх, зараз не можна сказати, але, коли дійде черга до питань національного і до справи автономії, то ми поставимо їх якомога ширше”. За таких обставин допомога більш досвідчених, загартованих у парламентських баталіях, хитросплетіннях закулісних інтриг галичан була не просто бажаною, а навіть необхідною. Тому свого листа Шраг закінчує такими словами: “...не відмовте запомагати нам своїм досвідом; найтісніши звязки між Вами і нами тепер більш потрібні, ніж колинебудь, бо можуть обставини так скластися, що нам і в парламентській боротьбі треба буде єднатися; наші інтереси спільні і в Австрії, і в Росії” [8, 82 – 83]. Дані рядки є, по суті, декларацією соборницьких ідей, чие право на існування для діячів рівня Шрага вже не потребувало додаткових обґрунтувань, доказів корисності тощо. Вони стали складовою частиною світогляду української політичної еліти, а певне пом’якшення режиму і статус посла давав можливість говорити про це відкрито.

Аналіз змісту вітальних адресів, котрі надійшли І. Шрагу як знаному в Наддніпрянській та Західній Україні діячеві, депутатові Першої Державної думи і лідерові української парламентської фракції в ній, засвідчує достатньо високий ступінь національної свідомості різних (селяни, інтелігенція) верств населення австрійської України. Сам факт зацікавленості справами підросійської України, збирання віче, компонування і надсилання листів, телеграм, резолюцій уже можна трактувати як вияв соборництва. В більшості своїй у даних документах спостерігаються такі важливі ознаки цього феномену, як усвідомлення себе єдиним народом, розуміння спільності долі і кінцевої мети боротьби, як практичний висновок – потреба єдності та координації дій на різних теренах, з парламентською діяльністю включно. Натомість, привітання інтелігентських кіл Наддніпрянщини показують прагнення до забезпечення прав української мови, шкільництва, преси. Вершиною сподівань виступає усвідомлена потреба автономії України у складі очевидно оновленої Росії.

¹ Ботушанський В.М. Перегук революцій // Укр. іст. журнал. – 2005. – № 4. – С. 107 – 113.

² Грушевський М. Український П’ємонт // Твори у 50 томах. – Львів, 2002. –Т. 1: Серія: Суспільно-

політичні праці 1894 – 1907. – С. 444 – 447.

³. Демченко Т.П., Курас Г.М. І.Л. Шраг – “славний український діяч” // Укр. іст. журнал. – 1993. – № 10. – С. 91 – 103.

⁴. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф. 1081. – Оп. 1. – Спр. 5.

⁵. ДАЧО. – Ф. 1081. – Оп. 1. – Спр. 6.

⁶. Інститут Рукопису Національної Бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – III, 67079.

⁷. ІР НБУВ. – III, 67080.

⁸. Ісаїв П. Недруковані листи Івана Франка та Іллі Шрага до Євгена Олесницького // Український історик. – 1967. – № 1 – 2 (13 – 14). – С. 81 – 83.

⁹. Листи до Михайла Коцюбинського / Упоряд. та коментарі В. Мазного. – Ніжин, 2003. – Т. IV. – 400 с.

¹⁰. Сарбей В.Г. “Українське питання” в Російській імперії початку і кінця ХХ ст. // Укр. іст. журнал. – 1996. – № 2. – С. 35 – 46.

¹¹. Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського (далі – ЧІМ). – Інв. № Ал 59 – 26/603.

¹². ЧІМ. – Інв. № Ал 59 – 216/603.

¹³. І.Л. Шраг. Документи і матеріали / Упоряд.: В.М. Шевченко та ін. – Чернігів, 1997. – 166 с.